

16-09-2020

लोकतत्त्वशास्त्रम् ।

अतिवर्षाणाम् ।

उपशास्त्री I

हितोपदेशः ।

श्लोकव्याख्या ।

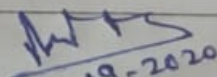
“ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
शरीरं क्षणविद्यंतं च, कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ।

प्रस्तुतोऽयं श्लोकः श्रीनारायणपण्डितेन विरचितस्य
हितोपदेशग्रन्थस्य मित्रसाभभागात् गृहीतोऽस्ति ।
स्वपरिवारेण सह पाशबद्धः चित्रग्रीवः कपोतराजः स्वमित्रं
हिरण्यकं समीपमागतः । हिरण्यकः भ्रूषकराजः प्रथमं तु
चित्रग्रीवस्य वन्दनं हेतुमिच्छति किन्तु चित्रग्रीवः तम्
आपवारयन् अकथयन् यथाशक्त्येषां कपोतानां वन्दनं
खण्डयं यतोहि इते सर्वे ममाज्जिताः ।
यदि अनित्येन ममवाहिना कायेन यशः लभ्यते ततः सर्वाणि
प्राप्यते जनः ।

अन्वयः → अत्यन्तं दूरम् अन्तरं शरीरस्य गुणानां च । शरीरं
क्षणविद्यंतं (किन्तु) गुणाः कल्पान्तस्थायिनः (भवति) ।

शब्दार्थः = याकरणञ्च → अत्यन्तं दूरम् = नितरं विप्रकृष्टम् ।
अन्तरम् = प्रभेदः । क्षणविद्यंतं = अचिरविनाशि ।
गुणाः = दयादाक्षिण्यादयः । कल्पान्तस्थायिनः =
प्रसयपर्यन्तस्थिराः ।

विशेषः → शरीरगुणयोर्मध्ये महदन्तरम् । शरीरं क्षणमङ्गुलं भवति
किन्तु यशः प्रसयकालपर्यन्तस्थायिनः भवति यतोहि
नास्ति येषां यशः काये जशमरणजं भयम् ।
अदिमन् श्लोके अर्थान्तरन्यासासङ्कारः अनुवृत्तं दन्दश्च ।

16-09-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा (सं. प्राचार्यः) ।
रा० ३० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ ।

1. 'अति देवान् कृष्णः।' अस्मिन् वाक्ये देवान् पदे कस्मात् सूत्रात् द्वितीया विभक्तिः भवति ?
2. 'अकथितं च' सूत्रस्य व्याख्यां लोकादहरणोत् कुरुत ।
3. नमः योगे चतुर्थी किन्तु 'सः गुरुं नमस्करोति', अस्मिन् वाक्ये गुरुं पदे द्वितीया विभक्तिः कथं भवेत् ?
4. निम्नांकितानां सूत्राणां उदाहरणानि दत्त ।

मुतः प्रभवश्च । मीत्रार्थानां मयहेतुः । जुगुप्सातिशयप्रमादार्थानाम् । यस्य च भावेन भावलक्षणम् । यतश्च निर्धारणम् । षष्ठी चानादेर । वारणार्थानाम् ईप्सितः । चारेरुत्तमर्णः । स्पृहेरीप्सितः । रुच्यर्थानां प्रीयमाणः । अपवर्गे तृतीया । कालाद्वतनोरव्यन्त संयोगे । अनुक्ते कर्तरि । येनाङ्गविकारः । उपान्वद्यङ्त्वसः । अद्या शीङ् स्थासौ कर्म । उक्ते कर्मणि ।

5. कर्मकारकस्य परिभाषासूत्रं दत्त ।
6. करणसंबन्धाविधायकसूत्रं लिखत ।
7. सम्प्रदानसंबन्धा कस्य पदस्य भवति ?
8. सम्बन्धः कारकं भवितुमर्हति न वा ? कथं ?
9. 'वनमुपवसति' तथा 'वने उपवसति' मध्ये किमन्तरम् ?
10. कर्मवाच्ये शकं वाक्यं लिखत ।
11. 'थावत्' पदस्य प्रयोगं वाक्ये कुरुत ।

16-09-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा (सं प्राचार्यः)
शा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ ।

साहित्यम् ।शास्त्री

Page No.:

Date:

द्वन्द्वविचारः ।द्रुतविलम्बितद्वन्द्वः → "द्रुतविलम्बितमाह नभो भरो ।"

(12) बारह अक्षर वाले इस द्वन्द्व के प्रत्येक पाद या चरण में क्रमशः नगण, दो भगण तथा एक रगण हो। इस द्वन्द्व के प्रत्येक चरण में चौथा, सातवां, दसवां तथा बारहवां अक्षर गुरु तथा शेष अक्षर लघु होता है। इस द्वन्द्व के पादान्त में यति होती है। इस द्वन्द्व को विद्वान् लोग द्रुतविलम्बित या सुन्दरी द्वन्द्व भी कहते हैं।

नगण	भगण	भगण	रगण
-----	-----	-----	-----

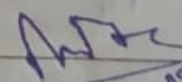
। । ।	५ । ।	५ । ।	५ । ५
-------	-------	-------	-------

यथा → द्रु त ग तिः पुरु षो ध न मा ज नं ,
 भ व ति म न्द ग ति श्च सु खो चितः ।
 द्रु त वि लम्ब त खे ल ग ति नृ पः ,
 स क ल रा ज्ये सु खं प्रिय म श्नु ते ॥

अपिच →	न ग ण	भ ग ण	भगण	र ग ण
--------	-------	-------	-----	-------

। । ।	५ । ।	५ । ।	५ । ५
-------	-------	-------	-------

इ त र पा प फ ला निय दृ च्छ या ,
 वि त र ता नि स है च तु रा न न ।
 अ र सि के षु क विल्व नि वै द नं ,
 शि र सि मा लि ख मा लि ख मा लि ख ॥

16-09-2020

डॉ निर्मल कुमार झा, (सं प्राचर्यः)
 रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ ।